

ÎMPOTRIVA EREZIILOR

COMBATERE ȘI RĂSTURNARE
A GNOZEI CU NUME MINCINOS

Cartea a II-a

CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÂNTAREA
PREAFERICITULUI PĂRINTE

DANIEL

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Traducere din limbile greacă veche și latină,
introducere și note de Petru MOLODEȚ

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC
ȘI DE MISIUNE ORTODOXĂ
BUCUREȘTI - 2017

Cuvânt înainte	5
Introducere	9
Notă asupra ediției.....	63

ÎMPOTRIVA EREZIILOR

Cartea a II-a

Prefață	67
Prima parte <i>(Respingerea tezei valentinienne cu privire la existența unei Plerome superioare Dumnezeuului creator)</i>	70
Partea a doua <i>(Respingerea tezelor valentinienne cu privire la emanațiile de Eoni, la patima Înțelepciunii și la sămânță)</i>	113
Partea a treia <i>(Respingerea speculațiilor valentinienne cu privire la numere)</i>	173
Partea a patra <i>(Respingerea tezelor valentinienne cu privire la plinirea tuturor lucrurilor și la Demiurg)</i>	227
Partea a cincea <i>(Respingerea unora dintre tezele care nu aparțin școlii lui Valentin)</i>	241

TIPOGRAFIA CĂRȚILOR BISERICEȘTI

Intrarea Miron Cristea nr. 6; 040162, București

Telefon: 021.335.21.29; 021.335.21.28; Fax: 021.335.19.00

e-mail: magazin@editurapatriarhiei.ro, tipografia@patriarhia.ro

www.editurapatriarhiei.ro

INTRODUCERE

Cartea a II-a din grandioasa operă *Împotriva ereziilor* deschide partea de combatere a doctrinelor gnostice, în special a celor susținute de discipolii lui Valentin. Așa cum s-a văzut în volumul precedent, Sfântul Irineu și-a conceput lucrarea în două părți, una dedicată expunerii sau demascării, iar o alta dedicată combaterii sau respingerii. Cele două părți sunt în mod evident disproporționate ca mărime, pentru că, în vreme ce prima parte ocupă o carte, cea de-a doua parte ocupă nu mai puțin de patru. Combaterea se structurează, la rândul ei, în două părți: una dedicată respingerii doctrinelor gnostice cu ajutorul argumentelor raționale și o alta dedicată respingerii cu ajutorul Scripturilor, fie acestea vechi sau nou-testamentare. Astfel, în cea de-a doua carte, a cărei traducere o prezentăm în continuare, Sfântul Irineu oferă o respingere sistematică din punct de vedere rațional a teoriilor celor pe care episcopul de Lyon îi considera a fi principalii adversari ai Bisericii creștine din acea vreme.

Complexitatea acestei respingeri sistematice și modul în care a fost ea receptată ne obligă la o structurare a prezentării pe mai multe paliere. Astfel, într-o primă fază, vom face o expunere a structurii volumului și a argumentelor folosite

în cadrul lui. În această expunere vom încerca să scoatem în evidență teologia și doctrina hermeneutică a Sfântului Irineu, care sunt abia schițate în această carte, dar care în următoarele volume vor fi pe deplin dezvoltate. Într-o a doua fază vom încerca să delimităm arsenalul filosofico-retoric de care se folosește autorul creștin în combaterea adversarilor săi. În urma acestei analize se va putea observa că Sfântul Irineu nu a fost numai un deschizător de drumuri în înțelegerea doctrinei creștine și a Scripturii, ci și un bun cunoscător și un subtil mânuitor al regulilor retorice de combatere folosite de școlile filosofice și retorice ale vremii. Însăși structura cărții (împărțită cum este în *expositio* și *confutatio*), dar și structura argumentației folosite în Cartea a II-a, lasă de înțeles că Sfântul Irineu se bucurase de o educație temeinică în retorica timpului său, ale cărei reguli le-a folosit din plin în întregul său expozeu doctrinar. În sfârșit, într-o a treia parte ne vom apleca asupra receptării critice a acestei cărți din partea unor cercetători contemporani.

I. STRUCTURA ȘI CONȚINUTUL CĂRȚII A II-A

Ca structură, Cartea a II-a din *Adversus haereses* este construită în oglindă cu prima carte. Astfel, marile părți de expunere din volumul precedent au drept corespondent capitole similare dedicate combaterii lor. Prin urmare, așa cum în prima carte avem un capitol dedicat expunerii doctrinei lui Ptolemeu, un altul dedicat varietății sistemelor valentiniene – și în special celui dezvoltat de Marcu Magul – și un alt

capitol care se ocupă cu genealogia doctrinelor gnostice, în Cartea a II-a găsim în mod corespondent o combatere a doctrinei ptolemeene, o respingere a hermeneuticii și numerologiei dezvoltate de Marcu Magul și o respingere a diferitelor doctrine dezvoltate de predecesorii lui Valentin.

Uriașa diversitate de nuanțe și dezvoltări din sânul valentinianismului îl obligă însă pe Sfântul Irineu să-și conceapă combaterea în funcție de câteva mari capitole tematice. Această structurare se impunea atât din rațiuni practice, cât mai ales din rațiuni polemice. Sfântul Irineu încearcă să ajungă în acest fel la o unitate a doctrinelor gnostice dincolo sau dincoace de diversitatea lor – o întreprindere într-adevăr de o uriașă complexitate, dacă ne gândim numai la faptul că toate încercările moderne de a stabili trăsături comune (sau invarianți¹) ale doctrinelor gnostice, trăsături care să li se poată aplica tuturor, au eșuat până acum. De altfel, în urma acestui eșec s-a ajuns la deconstrucția noțiunii înseși de „gnosticism”². În impresionanta diversitate a sistemelor gnostice, episcopul de Lyon găsește o astfel de unitate în doctrina referitoare la Dumnezeu. Potrivit Sfântului Irineu, toate secele timpului său operează o distincție între un Dumnezeu absolut transcendent și un Dumnezeu responsabil cu creația, acesta din urmă fiind abia un instrument fie al celui dintâi, fie

¹ Pentru o discuție asupra căutării invarianților miturilor gnostice, vezi Ioan Petru CULIANU, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, Ed. Nemira, București, 1995, pp. 81-84.

² Vezi în acest sens lucrarea lui Michael Allen WILLIAMS, *Rethinking "Gnosticism". An argument for dismantling a dubious category*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1996.

al altor puteri sau instanțe divine. Acest atac la adresa unității divine, care se traduce în scindarea Dumnezeului Vechiului Testament de Dumnezeul anunțat de Hristos, este resimțit de episcopul de Lyon ca având cele mai grave consecințe, nu numai din punct de vedere doctrinar, ci mai ales din punctul de vedere al vieții creștine. Această scindare îi permite autorului creștin să apropie doctrina valentinienilor de doctrina lui Marcion, în condițiile în care acesta din urmă nu poate fi inclus în rândul gnosticilor valentinieni, dar care, asemenea lor, distinge între un Dumnezeu al Vechiului Testament, drept și răzbunător, și Dumnezeul cel bun pe care l-ar fi anunțat pentru prima dată Hristos.

Tocmai de aceea, primul și cel mai important capitol din Cartea a II-a este dedicat combaterii acestui atac la adresa unității divine, iar respingerea se face ținând cont atât de școlile valentinieni, cât și de doctrina lui Marcion. Acest lucru îi permite episcopului de Lyon să combată dintr-o lovitură doi dintre cei mai importanți adversari ai Bisericii din acea vreme.

1. Respingerea tezei valentinieni cu privire la existența unei Plerome superioare Dumnezeului creator

Așa cum s-a văzut în primul volum, atât școala lui Ptolemeu, cât și Marcion vedeau în Dumnezeul Vechiului Testament, pe care îl identificau cu Dumnezeul creator, o instanță inferioară Dumnezeului absolut transcendent. În cazul valentinienilor, Demiurgul este nu numai cu mult inferior lumii divine, ci are chiar o natură diferită de aceasta.

Astfel, Pleroma sau Plenitudinea lumii divine formată din cei 30 de Eoni are o natură pnevmatică sau spirituală, în vreme ce Demiurgul este abia rezultatul catastrofei din sânul Pleromei, catastrofă în urma căreia Intenția însoțită de patimă este scindată de Eonul Înțelepciune și aruncată în afara Pleromei. Intenția, numită și Achamoth și care poartă și titlul de Mamă, este cea care dă naștere substanțelor psihice și materiale. Prima concretizare a substanței psihice este Demiurgul, cel prin intermediul căruia se realizează întreaga operă de creație a acestei lumi. Pentru discipolii lui Ptolemeu, Demiurgul are o natură psihică și este nu atât rău cât ignorant în privința lumii și a realităților pleromatie.

Pentru episcopul de Lyon această scindare este rodul unei neînțelegeri a atributelor divine. Astfel, el afirmă că Dumnezeu nu poate fi altceva decât Pleroma sau Plenitudinea tuturor. Prin urmare, El trebuie să fie atotcuprinzător dacă este cu adevărat Dumnezeu. Făcând din Pleromă un atribut al Dumnezeirii, autorul creștin dobândește un punct fundamental de plecare pentru respingerea tezelor valentiniene și marcionite. Astfel, Dumnezeu, Care este Pleroma tuturor, nu poate avea ceva mai presus de El sau în afara Lui, pentru că, în acest fel, nu ar mai fi Pleroma tuturor, ci ar fi circumscris din afară de altceva. Evident, dacă Pleroma are ceva în afara ei, așa cum se poate deduce din doctrinele valentiniene, atunci ea nu mai este Pleromă, ci este limitată de ceea ce se află în afara ei. Panta regresului la infinit este, astfel, larg deschisă, iar Sfântul Irineu nu întârzie să arate că aceasta este consecința postulării a ceva care s-ar afla în afara Pleromei sau a Dumnezeului suprem. Autorul creștin atrage, astfel,

Libris .RO
Respect pentru oamenii și cărți

atenția că o separație între cele două instanțe duce implicit la o multiplicare nesfârșită a instanțelor divine. Efectele acestei multiplicări sunt pline de consecințe din punct de vedere teologic, căci se ajunge la o multiplicare nesfârșită nu numai a dumnezeilor, ci și a lumilor peste care aceștia stăpânesc, astfel încât titlul de „atotputernic” nu mai poate fi aplicat niciunuia dintre așa-zișii creatori.

Odată stabilit acest punct, Sfântul Irineu trece la respingerea tezei că lumea a putut fi creată de Îngeri sau de către un Demiurg, fie într-un loc aflat în exteriorul, fie în interiorul Dumnezeului primordial, și fie cu voința acestuia sau fără voința lui. Posibilitatea ca această lume să fi fost creată în afara Pleromei sau a primului Dumnezeu a fost deja respinsă prin cele spuse mai sus, pentru că în afara lui Dumnezeu nu poate exista nimic. Dar, dacă lumea a fost creată în interiorul Prepărintelui de către Îngeri sau Demiurg fără voința aceluia, atunci Prepărintele sau Abisul valentinienilor nu mai este atotputernic, ci Îngerii sau Demiurgul dobândesc acest atribut, pentru că pot să-și impună voința asupra Prepărintelui. Pe de altă parte, dacă lumea a fost făcută în domeniile Prepărintelui și cu voința lui, atunci el este Creatorul, și nu Îngerii sau Demiurgul valentinienilor. În respingerea tezelor gnostice, autorul creștin folosește aici, așa cum se poate vedea, un alt atribut al Dumnezeirii, anume acela de „atotputernicie”, care pentru episcopul de Lyon nu poate fi decât atributul unui Dumnezeu creator. Reciproca este la rândul ei valabilă: un Dumnezeu creator în deplinul sens al cuvântului este unul atotputernic, și nu o instanță inferioară cum este Demiurgul valentinienilor, care nu este altceva decât un

instrument inconștient în privința a ceea ce se creează prin intermediul lui. Dar – spune Sfântul Irineu – Dumnezeu nu are nevoie de instrumente pentru a crea lumea, pentru că nu este neputincios, ci creează lumea din și prin El Însuși, adică prin Cuvântul și Duhul Său. Motivul pentru care, deși Dumnezeu este simplu și atotputernic, lumea creată de El este compusă, schimbătoare și trecătoare ține de taina unei iconomii care trebuie cercetată cu conștiința limitării noastre, spune episcopul de Lyon, și nu trebuie să constituie un prilej pentru contestarea adevăratului Dumnezeu și inventarea de alți dumnezei, așa cum fac valentinienii.

„Vidul”, „ignoranța” și „lipsa”

Pentru a ilustra și mai pregnant absurditatea tezelor valentinieni cu privire la Dumnezeu, episcopul de Lyon discută în cadrul aceluiași capitol tematic problematica *vidului*, *ignoranței* și *lipsei*. Cei trei termeni sunt importanți în desfășurarea doctrinei ptolemeene pentru că explică nu numai locul în care are loc creația, ci și motivul pentru care are ea loc. Vidul este sinonim neantului în care este alungată Intenția Eonului Înțelepciune și unde are loc într-o primă fază concretizarea substanțelor psihică și materială. Vidul este, de asemenea, sinonim cu lipsa de ordine, cu inactivitatea, dar și cu întunericul, cu tenebrele primordiale. Trăsăturile vidului (dacă se poate vorbi de caracteristici ale nimicului) sunt exact opuse celor ale Pleromei, care, în esența ei, este spirituală. Tocmai pe această opoziție va miza Sfântul Irineu în combaterea doctrinei cu privire la neant. Astfel, dacă vidul

este exterior Pleromei, atunci el este mai mare decât aceasta și o înglobează – motiv pentru care se ajunge la aceleași contradicții expuse mai sus. Dacă însă vidul este interior Pleromei, se pune întrebarea: cum este posibil ca în interiorul domeniului spiritual să apară întunericul neființei? Acest lucru ar face din lumina spirituală a Tatălui din interiorul Pleromei o realitate neputincioasă, care nu reușește să ilumineze domeniul vidului. Nu numai atât. Se pune și problema apariției acestui vid. Este el o emanație a Tatălui? Atunci vidul va fi consubstanțial nu numai cu ceilalți Eoni emanați de Tatăl, ci și cu Tatăl însuși, motiv pentru care Sfântul Irineu trage concluzia ironică: vid este în acest caz Tatăl și vizi sunt și Eonii lui. Dacă, pe de altă parte, vidul se naște singur pe sine, dacă el își este sieși principiu de generare, atunci el va fi un al doilea principiu suprem – astfel încât se ajunge din nou la dualism.

Argumentul cu privire la *ignoranță* și *lipsă* este similar cu cel privitor la vid. Potrivit episcopului de Lyon, dacă Tatăl suprem a îngăduit ca în sânurile lui să apară ignoranța și lipsa, din cauza cărora a fost făcută lumea, atunci el nu mai este Dumnezeu. Iar dacă Tatăl a remediat ulterior lipsa sau deficiența din sânul Pleromei, se pune întrebarea: de ce nu a făcut-o încă de la început? Apoi, el a îngăduit apariția ignoranței și lipsei fie cu voia, fie fără voia lui. Dacă acest lucru s-a întâmplat fără voia lui, atunci el nu este Dumnezeu. Dacă însă el a avut loc cu voia lui, dar fără aprobarea lui, atunci el a îngăduit acest lucru în baza vreunei necesități. Dacă nu avea puterea de a-l împiedica, atunci Tatăl este slab și nu e Dumnezeu. Dacă însă el avea această putere și nu a făcut